

Ի Գաւառէն Ակնայ ի գիւղէն Նարվե-
րայ Վարդպետեան հանգուցեալ հացա-
գործ Յօհաննէս աղայ:

48. Մինչ բազմաւորց ակն ունէի,
կենաց առնուլ զշրջան.
Ի գործ պաշտօն հայրենասէր
ցուցանելոյ անդուլ ջան:
Ընդ հովանեաւ ոստոց իմոց,
զիմ հարազատ ծննդոց.
Կեալ յուսայի հանգստաւէտ,
մինչ ի խորին կեանս ծերոց:
Անկարծ մահուն անդարձ վճիռ,
զիս պաշարեաց ծերունիս.
Եւ մեկնեցաւ հոգիւն անմահ
մարմինս ծնաց ի շիրմիս:
Արդ ո՛ր անցորդք մահկանացուք,
հանդիպել ձեր յայտ տապան.
Յերկնաւորէն մաղթեմ խնդրել,
վասն իմ՝ որ ինչ ձեզ (ա)րժան:
յամի Տեառն 1844. յուլիս 14.

49. Փող ազդողական պատգամաց վերին,
Քարոզիլ բանից երկնից արքային.
Սա գիտակ լեզուաց և ուսմանց խորին.
Եւ անխնշ թարգման ըստ բաւականին.
ՅԱթոռեան տոհմէ արհի Տէր Պետրոս
Առաքելագործ այդ եպիսկոպոս.
Մահադիմ խիտիւ աստի կենցաղոյս,
Ձե վաթսեամայ եղաւ ընդ հողոյս:
Մնայ զպստեան փրկչիդ կենարար,
Առնուլ զպսակ խնամօքդ անճառ:
Արդ հովիւդ քաջ, զատաւոր արդար
Տո՛ր սմա հանգչիլ յերկնից քո տաճար:
Յամի Տեառն 1844 սեպտեմբեր 26.

Շիրիմ Տագէսեան Պարօն աղայի
դուտոր Ասանէթ:

50. Արմատոց բարեաց՝ պանծալի զաւակ,
մարմնով կուտակեաց, ողջամիտ տառարակ:
Այն ինչ երեսուն ամաց իւր հասակ:
Չնջեաց տարածամ մահաբեր խորշակ:
Յիսուս իմ լոյս իմ հայաց յիմ վիճակ,
յոսկիբոս իմ ցօղեա զարեան քո կայլակ:
Մատո՛ զունկն քո, լուր իմ արդակ,
Տեսեամբդ զմայլել յօթներկեան վտակ:
յամի տեառն 1843.
օգոստ. 9.

Ե

Սերունդ մեծանուն զարմին Տագէսեան:

51. Մեծ հառաւմանա Պարօն Ամիրայն,
Ունէր բարեւելք սիրտ ազնուական.
Հեզ և միշտ խոնարհ ի կեանս իւր համայն.
Խօթանասնամայ բարւօք ծերութեան
Գեղեցիկ մահաւմբ ընկալաւ վախճան.
Թողեալ պերճաշուք որդիս ընտրական
Բարեյիշատակ յաջորդ տոհմական:
Յամի Տեառն
1849
Յունվար
25

ԳԵՌՈՐԳ ԱՊՏՈՒԼԼԱՆ

ԻՐ ԱՆՏԻՊ ԳՐՈՒԹԻՒՆԵՐԸ

(Շար. տիս Բազմավէպ, 1928, էջ 161)

Կ'ըսուի թէ ո՛վ որ սիրտ ունի, ամէն
բան ունի. որք՝ այնքան զգեցելի կը պատ-
շահի այս զրուցուածքը. բան նոյն ինքն
Գէորգ Ապտուլլահի, որ աշխարհիկ տա-
րազին տակ կը կրէր լուսամիտ և անկեղծ
կրօնականի մը մաքուր և վիհանձն սիրտը:

Ան շատ լաւ իմաստասիրած է մարդ-
կային կեանքը, կը ճանչնայ անոր տկա-
րութիւնները, կարօտութիւնները ինչպէս
նաև վտանգները, որոնց մէջ կ'ապրի գայթ
ի գայթ: Դարուս ազատախոհ և արդիա-
կան յոռի վարդապետութիւնները, որ ոչ
նուազ իրենց չարաղէտ ազդեցութիւնը ու-
նեցան մեր ցեղին բազմաթիւ երիտասարդ-
ներուն և նոյն իսկ իրենց կեանքի կէս
դարը բուրձնակերուն վրայ, երբեք չկա-
րողացան անոր իրատեսական՝ առողջ
սկզբունքներով սնած և զաստիարակուած
հոգին այլալիւս:

Իր սրտին խորը կ'արծարծէր նուիրա-
կան հուր մը եռանդեան և սիրոյ առ Աս-
տուած, առ կրօնն և ընկերն. և հաւատաքը՝
որ չի ժպտիր անոնց՝ որոնք տարտամ
և շինծու վարդապետութիւն մը կը հա-
մարին զայն, և որոնց համար, ինչպէս
կ'ըսուի, Աստուած լոկ հարցական կէտ
մ'է և ոչ այլ ինչ, այդ հաւատաքը՝ իր
կեանքի միակ իտէալը և մշտավառ փա-
րուսը եղաւ, որուն միշտ փարած ջնաց
հոգեւին:

իր սակաւատող գրութիւնները փորձաւորութեամբ ապրուած կեանքի մը ներքին խոր համոզումի անկեղծ արտայայտութիւններն և նըրազգաց սրտի մը թորչներն են. միով բանիւ ճշմարտութիւններ են անոնք՝ որ կը ձկարն մարդու հոգին բարձրացնելու և երջանկացնելու ազնիւ նպատակին: Եւ չէ՞ որ արդէն բնութիւնը մարդս օժտած է կրկին յատկութիւններով՝ մին՝ բարձր մը տածուններ և ազնիւ գործեր արտադրելու, և միւսն՝ անոնց վրայ հիանալու և նմանելու. ուրեմն զոչքն ժառանգութիւն մը չէ այն՝ զոր կը թողու իր յեանդողներուն Գէորգ Ապտուլլան. ան գործնական առաքելութեան ամէնէն պերճախօս դասն է, որուն համար նոյն իսկ Վիկտոր Հիւկոյի պէս անձ մը ըսած է. «Հանճարի մը առջև կը խոնարհիմ, իսկ առաքելութեան առջև ծուներ կը դնեմ»:

Արդարեւ չկայ մէկը որ նոյն իսկ ազատ կերպով մը իր մէջ զգայ Աստուծոյ ներկայութիւնը, լուսով մը՝ որ խորհրդաւոր կերպով զինքը կը ըրջապատէ, և ձայնով մը՝ որ բարձրէն լուսեան մէջէն կը խօսի. զի ինչպէս խօսքին և արուեստին գեղեցիկը Աստուծոյ գեղեցկութեան արտացոլացումն և անոր իմաստութեան մէջ ճառագայթն է, նոյնպէս նաեւ կրօնական զգացումը մարդու հոգւոյն մէջ բնական վիճակն է՝ հանդէպ գերազոյն էակին. ըստ որում և Տէրոյ իր դարուն անկրօնութեան և անաստուածութեան ամէնէն ոխերիմ և կատաղի ռահիբներէն մին՝ ի հեճուկս իր քարոզած գաղափարներուն, չվարանցեալ խոստովանելու Աստուծոյ գոյութեան և քրիստոնէական կրօնի մարդու վարդապետութեան մարդու բարոյական շէնքին վրայ ունեցած գերազանց ազդեցութիւնը, և ի դասաւարտութիւն իր անձին ըսած է. «Եթէ զաւակ մ'ունենայի, զինքը դաստիարակելու համար իր առջև պիտի դնէի Աստուծոյ ներկայութիւնը հաստատող ջատ մը փատեք և նշաններ. այնպէս որ եթէ տունս զարբարեկամ մը, ըսէր անոր՝ Թէ մենք չորս էինք՝ Աստուծոյ բարեկամս, դաստիարակ և ես»:

ԻՄ ՆԵՐՇԵՑՈՒՄՆԵՐՍ

Անա խորագիրը, գրական յատուկ այն էր. կու փոքր տետրիդուն, որոնց մէջ գրչոյնմուտ կը գտնենք Գեորգ Ապտուլլան անչառ և հումաւ սօս խորհրդածարիանց շարք մը՝ կրօնական, բարոյական և ազգային նիթիրու, զորս գրի առած է սն վերջին տարիներուն, իր կեանքի գաւազան պարագաներուն մէջ: Այս մարգարտաշար և գեղեցիկ տողերուն մէջ՝ կը հանդիպինք ինչ ինչ կրկնութիւններու մի և նոյն նիւթը, զորս արդիւնք կը համարենք կարտաւտալ ժամանակի և պարագաներու տակ գրուած ըլլալուն, սակայն և այնպիս ոչ ինչ կը կրկնուեն իրենց սղոցութիւնէն. վասն զի ինչպէս պիտի տեսնենք ընթերցողը, ամբողջ գրութեան մէջ, իր կուս և կեկական հաւատքին ցոլքերը և ազնուական ու մարդու սրտի՝ մը արձագանգներն են որ սրտառու շնչով մը ուղղակի սրտի կը խօսի՞մ և մարդու կեանքի մարած յոյսերը կեկանացնելով՝ փափուկ գգաւցումներու նոր աշխարհ մը կը ծաղիկեցնեն:

Ուրեմն ձեռնիկը իրեն:

1. Մահէն վեր սէրը կայ. մահէն վեր ազատութեան հաւատքը կայ. մահէն վեր արժանաւ պատուութեան զգացումը կայ:

Մարդս կը գտնէ իր մարմինը բայց իր հետը կը տանի սէրը, ազատութիւնը և իր պատիւը: Եւ մի կրնայ յափշտակել մարդուն ձեռքէն այնպիսի բան մը որ յաւտեանականէն կը բղիթի, և որ հոգւոյն սեպականութիւնն է:

2. Մարդս ընդհանրապէս իր բարոյական շէնքին ճարտարապետն է: Մարդս ինչ որ եղած է՝ իր ազատ կամքին արդիւնքն է: Աստուած բարւոյն և չարին զաղափարը արդէն յայտնած է մարդու սրտին խորը: Եթէ Աստուած այս յայտնութիւնը ըրած չըլլար, այն ատեն ազատ կամքը գոյութեան պատճառ մը չէր ունենար:

Ազատ կամքը կ'ենթադրէ որ մարդս բարւոյն և չարին զաղափարը ունի արդէն իր հոգւոյն մէջ. եթէ մարդս այս զաղափարը չունենար՝ այն ատեն ազատ կամքը աւելի չարիք մը՝ աւելի վտանգ մը կ'ըլլար քան բարիք մը:

3. Քաղաքախիթութիւնը հետզհետէ նորանոր պէտքեր և շատ անգամ աւելորդ պէտքեր ևս կը ստեղծէ: Հարուստներուն խել մը կ'ենթ ու շինծու պէտքերը կարօտներուն համար շահու աղբիւր մը կը դառնան:

Ինչ պիտի ըլլար այս վերջիններուն բազմը եթէ հարուստները իրենց ունայնասիրութիւնը

գոհացնելու սին պէտքերը չունենային: Կարծես նախախնամութիւնը տեսնելով որ մարդիկ ինքնաբերաբար իրարու օգնութեան պիտի չգան, դիտմամբ մարդուս սրտին մէջ շնչին պէտքերու զգացումը գրած ըլլալ որպէս զի անոր փառաւ սիրական աւելորդ ծախքերէն կարօտը կամ թշուառութիւնը օգուտ քաղէ և չզրկուի կենաց բարիքներէն: Ուստի կրնանք տեսնել թէ աղքատին կենակուրը շատ անգամ հարուստին աւելորդ պէտքերուն և շտապութեանը մէջ կը կայանայ:

4. Զարմանալի է որ մարդիկ ապրելու եղաւնակին մէջ ամենէն մեծ ճշմարտութիւնները ամենէն ետք կը թողուն և շատ անգամ իրենց այս ընթացքին զօհներ կ'ըլլան: Գիտեմք որ հարստութիւն, պատիւ ու փառք կ'անցնին, սաւկայ հազիւ կը մտածենք որ այս ամենը կըրնանք կորսնցունել:

Առողջութիւնը բարիք մըն է գիտեմք, սակայն ե՞վ կը մտածէ այդ թանկագին բարիքը լաւ պահպանել. մանաւանդ թէ շատ անգամ զանի խանգարելու չափ ճիգ կը թափենք: Ներկայն վայելենք, ու ապագային համար դեռ շատ ժամանակ ունինք ըսելով կ'անցնինք, և ահա այսպէս մտածելով է որ ներկային վայելքը շատ անգամ ապագային ցաւերը կը պատրաստէ: Վերջապէս ներկային գերի եղողները ապագայ զոհերուն մեծագոյն թիւը կը կազմեն:

5. Կան պարկէշտ մարդիկ որ հանդերձեալ կենալիս վրայ յոյս չունենալով հանդերձ կ'ուզեն բարիք ընելով ապրիլ. ի ֆիգիքականն և ի բարոյականն չկայ արդիւնք մը որ չունենայ իւր պատճառը, ինչպէս նաև չկայ պատճառ մը որ բաժնուած կամ անշատ մնայ ուրիշ պատճառէ մը և այս պատճառները յանդուսն և յաջորդաբար ի ներկարին ահագին շղթայի մը օղակներու նման:

Այս սկզբունքը հիմ դենէն վերջը կը հարցը նեմ. բարի, պարկէշտ և առաքինի ըլլալ և ջաշալ ըլլալ, ինչո՞ւ, ի՞նչ պատճառաւ: Եթէ այս ազնիւ զգացումը մասնաւոր և հիմնական պատճառն էր վրայ կոթնած ըլլայ, անշատ անյօդ կամ կողիացեալ բան մը կ'ըլլայ, և հետաբար գոյութեան լուրջ պատճառ մը չ'ունենար: Առաքինի ըլլալ առաքինութեան համար, ըստ ինքեան չի գոհացուներ զմարդ, վասն զի նպատակը անորոշ է: Բարի, արդար և պարկէշտ ըլլալու փափագն ու ջանքը՝ անգիտակից կերպով կապուած է հօրաբաղն պատճառի մը հետ որ ուժ և սնունդ կու տայ և լուելայն կը մղէ գնեզ դէպ ի բարութիւն, դէպ ի հոգեկան զարգացում: —

Ինչպէս ծառի մը ճիւղերը կցորդութիւն մը, հազորակցութիւն մը ունին նոյն ծառին արմաւտին հետ որ սնունդ և կենսք կու տայ այդ ճիւղերուն, այսպէս ալ առաքինի և բարի գործերը հազորակցութիւն և կցորդութիւն մ'ունին արմատի մը հետ որ կենսք և սնունդ կու տայ:

Այս սկզբունքը ըմբռնելէն վերջը տարակոյս չի մնար համոզուելու համար թէ այդ բարեգործ թերահաւատին սիրտը անգիտակցաբար երկնքին հետ կապուած է:

6. Անմահութեան համար ստեղծուած ենք: — Թէև մարդս գիտէ որ կենսքը վախճան մը ունի, այսու հանդերձ իւր մտքին մէջ՝ իւր ձեռնարկած գործը անսահման ու մշտադաւ ժամանակի մը տեղորոշութիւնը ունի. ուստի մարդս կը գործէ այնպէս՝ որպէս թէ երբեք պիտի չմեռնի: Այս ներքին զգացումը որ ամեն մարդու քով բնական է, ցոյց կու տայ որ մարդս արդէն իւր էութեանը մէջ ունի անսահման տեղորոշեան մը կամ անհունութեան մը հաւատքը. և այսպէս նա անգիտակցաբար կը վկայէ թէ անմահութեան համար ստեղծուած է և իւր ձկտումները դէպ ի անմահութիւն կը միտին:

7. Գիտնականք ոմանք մարդու հոգւոյն գոյուութեան մասին անհեթեթ և անտրամաբան մեկնութիւն մը կու տան. այսինքն է թէ հոգին ապագայէս ներքին ֆիգիքական կազմութեան մէկ արտադրութիւնն է:

Եթէ այդպէս ըլլար՝ կրնար ըսուիլ թէ դաշնակին վրայ լսուած եղանակը նոյն իսկ դաշնակին մեքենական կազմութեան հետքն էր, և նոյն իսկ է ու ոչ թէ նուազածու արթնութիւն. և նոյն սկզբունքով՝ պատկերահանին վրձինը իրեն պիտի սեպակաւնէր կտաւին վրայ հանուած պատկերին արտադրութիւնը: Գործիքը գործողին հետ այս աստիճան շփոթելը յիշարի արգահատելի մեկնութիւն մըն է որուն կը զիջանին կամ գիշաւնի կ'երևին ամբարտաւան և կոյր գիտնականք ոմանք:

8. Ինչ է մարդ էակը. —

Այստեղծ ըստ պատկերի իւրում արար զմարդ, կ'ըսէ սուրբ Գրիգոր. ըսել է թէ Աստուծոյ ամեն ստորոգելիքը. ըստ իմիք, մանրանկար ձեռն ներքե ի մարդս կը գտնուին. ինչպէս ցորենի հատիկի մը կամ ուրիշ բոյսերու սերմին մէջ ծածկուած կը մնայ ապագայ համանման բոյսերու ամբողջութիւնը և անկից ալ հետզհետէ անհունապէս գոյանալիք բոյսերուն էութիւնը, այսպէս մարդս ալ՝ նման ցորենի հատիկին իւր էութեանը մէջ կը բովանդակէ կատարելութեան հասնելու ամէն

տարերքը. Մտթ. անստարանին զլ. եին մէջ կը կորդարմ. «Եղբորուք կատարեալ, որպէս և հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է». նոյնպէս Աղմ. 81 զլն. «Ոչ ապաքէն դուք աստուածք իցէք» են:

9. Անհունն. —

Զգոյթեմք թէ ի՞նչ է անհունն. սակայն կը զգամք թէ անհունութեան զաւակներ եմք. բան մը ու. իրմք մեր սրտին մէջ, որ զմեզ անցաւորէն ան. դին կը մղէ:

Աշխարհս իւր բազմազան վայելքներով չէ կա. բող զմեզ գոհացնել. անոր տալիքը շատ թանձր է անսահմանին մթնոլորտը մոռնելու. մեր ուզածը յօշոակիքէն անդին բան չուն է որ միշտ կը փաչէ զմեզ և միշտ կը խուսափի:

Անհունին զաւակներ եմք, անագին միութեան մը կոտորակներ եմք. գերագոյն ուկիանոսէ մը բաժնուած հեռացած կաթիլներ եմք, որ անձա. նօթ հրամանի մը հնազանդելով՝ դարուց ան. յատակ անդունդներէն դուրս թափուած, սա. ընրն ու հովտներն ի վայր՝ ապառաժ քարանց զարնուելով, խորտակուելով, մաքրուելով կը դառնամք վիքստին ի Մայր աղբիւրն. — Ի՞նչ է կենսքը եթէ ոչ հասնելու ճիգ մը, անգիտա. կից կազել մը զէպ ի բարձր բան մը, զէպ ի անհուն մը, ձկտում մը՝ ձկտումէն աւելի բան մը Անհունին հետ միանալու, նման գետերու հո. սանքին՝ որ զէպ ի ուկիանոս կը վազեն իրենց մայր աղբիւրը գտնելու.....

10. Կենսքը իւրեւրականին և բարոյականին միջև կոկի մ'է, վասն զի աշխարհիս կենսքը հո. զենքը փորձել է:

Հոգիք կը փորձուին ուղղութեան, մաքրու. թեան և յառաջագիծութեան համար, որով կեան. քին նպատակը կ'ըլլայ մարդուս կատարելու. թիւնը փաղաքակրթութիւնը հանդերձ իւր ամէն. դիրակեցուցութեան միջոցներով չի զօրեր այս փոր. ձուելու օրէնքը խափանելու: Մարդկային ընկե. րութեան ամենէն բարձր դիրքերը գրաւողները և փաղաքակրթութեան ամեն բարեքները վայե. լելու կարող անձնաւորութիւնք՝ դարձեալ չեն կրնար խուսափիլ փորձուելու օրէնքէն, որ բա. րոյական ու հոգեկան զարգացման միակ և ան. հրաժեշտ պայմանն է:

Աշխարհիս նեղութիւնները, վիշտը, ցաւը, չար. չարանքը, վերջապէս կենաց բազմադրմի սիրտ. մաշուցները մէյմէկ գրգիւ, մէյմէկ գրգիռ պատճառներ են զմեզ մղելու զէպ ի բարւոքում, զէպ ի զարգացում և ի մի բան զէպ ի կատա. րելութիւն:

Այս մշտխտով ու հոգեչարար կոտորն մէջ

եթէ կորսնցնեմք հաւատքն ու յոյս. կորսնցու. ցած կ'ըլլանք ամենէն զօրաւոր և անհրաժեշտ օգնականին մեր ընելիք հոգեկան ուղեւորու. թեան մէջ:

Հ. Ե. ՏԱՅԵԹ

Ե Ի Ր Ի Պ Ի Դ Է Ս Հ Ի Ն Ո Ղ Բ Ե Ր Գ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Մ Է Զ

Եւրիպիդէս արդիական ոգին կը ներ. կայացնէ հին ողբերգութեան մէջ. նոր և ազատ մտածող մըն է, ինչպէս պիտի ըսուէր այսօր, որ չի հետևիր դարուն և նոյն ժամանակ ապրող ժողովրդեան կրօ. նական, բարոյական և ընկերային գաղա. փարականին, այլ անոնց կ'ընդդիմաբանէ, կը քննադատէ զանոնք, կը ջանայ փո. խակերպել և աւելի բանաւոր ու մարդ. կային ձեւեր ընծայել անոնց, առանց սա. կայն յիստամանակ մտադրութիւնն ունե. նալու նուստացնելու կամ ապականելու բարոյականն և ընկերային կարգերը: Ընդ. հակառակն կարելի է ըսել թէ իր նպա. տակը բարձրացնել է մարդկային ընկե. րութիւնը. վասն զի ճերթոյի մը զլիսաւոր յարգը, ինչպէս կը յայտարարէ ինք, կը կայանայ ունեցած խոհականութեան և կորովամտութեան մէջ, որովհետև այսպէս կարելի է կ'ըլլայ մարդիկը բարւոքել. սոյն գաղափարը կը զսնենք ուրիշ յոյն հեղի. նակներու քով ալ, որոնք բանաստեղծու. թեան դաստիարակական զօրութիւն և պաշտօն կ'ընձեռնէին: Հետեալաբ Եւրիպի. դէս, մղուելով հանդերձ այդ քննադատող և ըսինք բանապաշտ ոգիէն իր ողբերգու. թիւններուն նիւթին մշակման մէջ, որոնք ընդհանրապէս դիցաբանական խորք մ'ու. նին, կը համարէր նոյնքան շինող և բա. րոյական գործ մ'ընել որքան կատարած էին Եւրիդէս և Սոփոկլէս իրենց կրօնա. բարոյական մտայնութեամբ՝ ողբերգու. թեանց միջոցաւ:

Այնու համդերձ հին գրողներէ ինչպէս և նոր ուսումնասէրներէ Եւրիպիդէս ամ.